

Een bezoek aan het Sigmund Freud Museum in Wenen: van een kale reis thuisgekomen?

Johan Vereycken

[TIJDSCHRIFT KLINISCHE PSYCHOLOGIE, 2023, 53(4), 288-295]

Een npermuseum?

Berggasse 19 is een van de talrijke bezienswaardigheden in Wenen: de geboorteplaats van de psychoanalyse, waar Sigmund Freud (1856-1939) 47 jaar met zijn gezin verbleef en tal van patiënten analyseerde. Sinds 1971 is het Sigmund Freud Museum er gevestigd, dat jaarlijks meer dan honderdduizend bezoekers ontvangt (Pessler, 2020). Op de begane grond bevinden zich de ontvangstbalie, een kleine museumshop en een knusse cafetaria. Het eigenlijke museum is gelegen op de eerste verdieping en is verdeeld over twee appartementen: links van de trappenhal het woongedeelte van de familie Freud, rechts het meest intrigerende gedeelte met de legendarische spreekkamer, Freuds studeervertrek en de wachtkamer waar de historisch belangrijke 'woensdagavondgroep' bijeenkwam.

Een voorafgaande kennismaking met het Sigmund Freud Museum via de website (<https://www.Freud-museum.at>) deed de wenkbrauwen fronsen. Zo laat een aantal bezoekers weten ontgoocheld te zijn, omdat ze onvoldoende waar voor hun geld kregen. Niet alleen ontbreekt Freuds iconische divan, hun frustratie geldt ook de ongemeubileerde kamers waarin zich uitsluitend vitrines met foto's, brieven, eerste uitgaven van Freuds boeken en informatie over psychoanalytische termen bevinden. Eén kamer vormt hierop een uitzondering, waarover later meer. Men kan zich dus geen beeld vormen van het interieur waarin Freud leefde en werkte. Voor het ontbreken van de divan is er evenwel een goede reden. Die verhuisde mee naar Londen toen Freud met zijn familie in juni 1938 Wenen ontvluchtte na de annexatie van Oostenrijk door nazi-Duitsland. De stad was onleefbaar en gevaarlijk geworden voor Joden en Freud ervoer dat aan den lijve toen zijn dochter Anna door de Gestapo werd gearresteerd en langdurig ondervraagd. Na interventies op hoog politiek en diplomatiek niveau en het betalen van een grote geldsom mocht hij met zijn gezin in ballingschap uitwijken naar Londen. Ook het meubilair van beide appartementen inclusief de divan, zijn indrukwekkende collectie antieke voorwerpen en zijn boekenverzameling mocht hij naar Londen overbrengen. Daar

kon hij een comfortabele villa betrekken, waarin zich nu een Freudmuseum mét zijn divan bevindt. Het woon- en het werkappartement in Wenen bleven leeg achter. Nochtans was het de bedoeling om beide appartementen in een latere fase te reconstrueren en er een museum over Freud en de geschiedenis van de psychoanalyse van te maken (Raggam-Blesch & Uhl, 2020). De vooruitziende Weense psychoanalyticus August Aichhorn gaf hiertoe de aanzet. Enkele dagen voor Freuds vertrek vroeg hij aan Edmund Engelman, een bevriend fotograaf, om foto's te maken van het interieur van beide appartementen. Engelman greep de kans met beide handen en kweet zich uitstekend van deze opdracht zoals te zien is in het schitterende fotoboek dat hij hierover later publiceerde (Engelman, 2016). Op basis van de gedetailleerde foto's zou men het interieur van beide appartementen kunnen reconstrueren. Toch is dat niet gebeurd. Toen het Sigmund Freud Museum in 1971 in Wenen de deuren opende, was er slechts één kamer – de wachtkamer – ingericht met het oorspronkelijk meubilair. Dat was een bewuste keuze, omdat men niet aan geschiedvervalsing wilde doen. De kale kamers in het museum roepen vandaag de dag het afschuwelijke leed in herinnering dat de Weense Joden is aangedaan: hun vlucht naar het buitenland of de arrestatie en deportatie naar de concentratiekampen. Freuds vier hoogbejaarde zussen die in Wenen achterbleven was dit laatste lot beschoren: ze werden gedeporteerd en in 1942 vermoord in de concentratiekampen. Het Sigmund Freud Museum in Wenen is dus geenszins een nepmuseum, maar een herdenkingsite voor Freud en de psychoanalyse, die door zijn kaalheid de bezoeker opzadelt met een onbehaaglijk gevoel. Een sentiment dat me meer aangewezen lijkt dan de frustratie van de toerist-consument die oordeelt dat hij onvoldoende waar voor zijn geld krijgt.

Berggasse 19: locatie en historiek

Freud was 35 jaar toen hij in 1891 een appartement op de eerste verdieping van dit woonblok huurde. In die periode onderhield hij een intense vriendschap en correspondentie met de Duitse kno-arts Wilhelm Fliess. De befaamde casus Elisabeth von R. die Freud met hypnose en vrije associatie voor hysterische symptomen behandelde dateert eveneens uit die tijd. Een jaar later verhuisde hij vanwege gezinsuitbreiding zijn praktijk naar een driekamerflat op de begane grond. Woongedeelte en praktijkruimte waren nu gescheiden. In 1908 kwam het appartement naast zijn woonruimte, dat bewoond werd door zijn zus Rosa Graf en haar kinderen, vrij. De praktijk op de begane grond werd overgeheveld naar dit appartement, zodat Freud nu kon beschikken over de hele eerste verdieping. In appartement nr. 5 aan de linkerkant leefde de familie Freud, zijn schoonzus Minna en vanaf 1929 de huishoudster Paula Fichtl. In appartement nr. 6 aan de rechterkant was de praktijkruimte ondergebracht, met een vestibule, een stemmige wachtkamer, de spreekkamer met divan en het studeervertrek volgestouwd met boeken en voorwerpen uit de oudheid. In 1923 zou Anna Freud haar psychoanalytische praktijk eveneens in dit appartement vestigen.

Na zijn vertrek in ballingschap kregen beide appartementen een sinistere bestemming. Het werd een verzamelplaats voor Joodse gezinnen in afwachting van hun deportatie naar de concentratiekampen. In totaal zijn 67 mensen vanuit beide appartementen naar de concentratiekampen afgevoerd. Hun namen zijn later tijdens verbouwwerken op een muur aangetroffen. Nadien werden de appartementen bewoond door particulieren. In de jaren zestig kocht de stad Wenen beide appartementen om er een museum in te richten dat zou worden beheerd door de Sigmund Freud Gesellschaft. In 1971 werd dit museum geopend in aanwezigheid van Anna Freud die hiervoor overkwam uit Londen. Ze schonk een deel van het meubilair aan het nieuwe museum om één kamer in de oorspronkelijke staat in te richten, met name de stemmige wachtkamer van de patiënten. Bij de honderdvijftigste geboortedag van Freud, in 2006, schonk de stad de appartementen aan de Sigmund Freud Gesellschaft. Er volgden verschillende renovaties. Bij de meest recente, in 2020, werd de tentoonstellingsruimte verdubbeld en werden een bibliotheek, een vernieuwde museumshop en een kleine cafetaria in de lager gelegen ruimte ondergebracht. Als ik op 14 april 2023, midden in de paasvakantie, het museum bezoek, zijn er heel wat bezoekers, waaronder opvallend veel jonge mensen. In weerwil van de talrijke kritieken op de psychoanalyse en Freud is de belangstelling voor deze therapeutische stroming en haar grondlegger blijkbaar nog niet verdwenen.

Het woongedeelte

Wanneer we op de deurbel van het linker appartement drukken, houden we benieuwd de deur van het rechter appartement in het oog. Naar verluidt ging altijd de deur van het andere appartement open wanneer men op een deurbel drukte. Maar de goede deur klikt open en we betreden na een kleine vestibule de ruime ‘Herrenzimmer’. Hier werden de bezoekers ontvangen en deze grote ruimte fungeerde tevens als rooksalon. Freud was zelf een verstokte roker. Nadat er in 1923 kaakkanker werd vastgesteld, onderging hij meer dan dertig operaties en revalideerde hij in deze kamer. De Herrenzimmer is verbonden met een kleine veranda die uitkijkt op de binnentuin met drie kastanjabomen. Een oase van rust midden in de stad. Na de veranda begeven we ons naar de slaapkamer van Freud en Martha. De vitrines, die in elke kamer te vinden zijn, bevatten hier informatie over het onbewuste, het belang van dromen voor de psychoanalyse en een origineel exemplaar van de *Traumdeutung*. Het is een van zijn belangrijkste en populairste boeken. Vijftig van de tweehonderd dromen die in dit boek worden geanalyseerd zijn dromen van Freud in deze slaapkamer. Over het oorspronkelijk interieur van de slaapkamer is weinig bekend. Engelman fotografeerde alle kamers in beide appartementen, maar uit discretie voor de bewoners maakte hij geen foto’s van de slaapkamers. Freud was immers nog aanwezig toen Engelman aan het werk was (Engelman, 2016). De aanpalende kamer is een grote verrassing. Het is de slaapkamer van zijn ongehuwde schoonzus Minna! Om haar slaapkamer te bereiken

moest Minna zich door de slaapkamer van Freud begeven. De band tussen Freud en zijn schoonzus met wie hij bijzonder goed kon opschieten heeft veel pennen in beweging gebracht. Ze gingen soms samen op reis en zouden tijdens een reis één hotelkamer gedeeld hebben. Deze belendende slaapkamers helpen dan ook niet om speculaties over de aard van hun relatie de kop in te drukken. In werkelijkheid zal Minna Freud zelden in bed aangetroffen hebben als ze zich naar haar slaapkamer begaf, omdat hij vaak tot na middernacht aan het werk was in zijn studeerkamer in het andere appartement. Minna Bernays, de jongste zus van zijn vrouw, trok in 1896 in bij het gezin Freud. Ze was een ontwikkelde vrouw die veel las, van muziek hield en die vanwege haar belangstelling voor de psychoanalyse een stimulerende gesprekspartner was voor Freud. Maar Minna had een triest verleden. Ze verloor op jonge leeftijd haar verloofde Ignaz Schönberg, een jeugdvriend van Freud, aan tuberculose. Nadien had ze geen liefdesrelatie meer en bestierde ze met Martha het kinderrijke huishouden. In de volgende grote ruimte, die destijds als badkamer fungeerde, hangt een bord met daarop een foto en levensschets van alle gezinsleden.

Een deel van het woongedeelte is niet toegankelijk voor bezoekers en wordt gebruikt door stafleden van het museum en voor tijdelijke exposities.

De 'woensdagavondgroep'

Het meest intrigerende onderdeel van dit museumbezoek betreft uiteraard het appartement aan de rechterzijde met daarin Freuds praktijk- en studeerruimte. Via een kleine vestibule komen we in de wachtkamer van de patiënten. Het is ongetwijfeld de belangrijkste bezienswaardigheid: de enige kamer met het originele meubilair dat Anna Freud liet overkomen uit Londen. Het is een bijzonder aangenaam vertrek met in het midden een langwerpige tafel; aan de wanden hangen diploma's van Freud en belangrijke internationale onderscheidingen. Maar dit vertrek heeft ook een bijzondere plaats in de geschiedenis van de psychoanalyse. Hier kwam elke woensdagavond een select gezelschap van Weense psychoanalytici en intellectuelen samen (Gay, 1988; Jones, 1961). Freud was de oprichter en bezieler, omdat hij behoefte had aan gelijkgestemden en sparringpartners. In 1906 telde de groep zeventien leden met de 21-jarige Otto Rank als secretaris. Meer formalisering ontstond in 1908 toen het gezelschap werd omgevormd tot de Weense Psychoanalytische Vereniging, die model zou staan voor de toekomstige buitenlandse psychoanalytische verenigingen. Heel wat klinkende namen hebben deze 'woensdagavondsessies' bijgewoond, waaronder Sandor Ferenczi, Carl Gustav Jung, Ernst Jones, Otto Binswanger en Karl Abraham.

Doorgaans bestond het gezelschap uit een tiental aanwezigen; Freud zat de bijeenkomst voor. Men startte om 20.30 uur en omstreeks 21.00 uur gaf een van de aanwezigen een uiteenzetting over een interessante ziektegeschiedenis, een publicatie die in de steigers stond

of een signalement van een belangwekkend boek. Na een koffiepauze met de onvermijdelijke sigaar volgde een discussieronde. Niet alleen psychoanalytici woonden de bijeenkomsten bij. Zo was musicoloog Max Graf, de vader van ‘Kleine Hans’ een beroemde gevalstudie van Freud over een vijfjarige jongen met een paardenfobie – regelmatig aanwezig. Freud apprecieerde vooral de (tijdelijke) deelname van buitenlandse psychoanalytici zoals Jung en Jones, omdat hij geen al te hoge pet op had van zijn Weense collega’s (Gay, 1988). De informatie in de vitrines in de wachtkamer handelt vooral over de ‘woensdagavondgroep’, maar er wordt ook stilgestaan bij de breuk tussen Freud en zijn kroonprins Jung.

Een oase van rust

De kamer die het meest tot de verbeelding spreekt is Freuds praktijkruimte. Freud was voortdurend aan het werk. Dat weten we onder andere uit de analyse van zijn persoonlijke notaboekjes uit de periode 1910-1920 (May, 2020). Zijn werkdag begon om 8.00 uur en eindigde pas na middernacht. Overdag analyseerde hij tussen de negen en elf patiënten en dat gedurende zes dagen per week. Hij nam een middagpauze van 13.00 tot 15.00 uur waarin hij de warme maaltijd met het hele gezin gebruikte en een wandeling met zijn hond maakte. Vaste stekken op zijn route waren de sigarenhandelaar en kunsthandelaars die regelmatig interessante antieke voorwerpen voor hem apart hielden.

Het ging Freud evenwel niet altijd voor de wind. De oorlogsjaren (1914-1918) waren een moeilijke tijd waarin hij hooguit twee tot vijf patiënten per dag zag. Ook in de beginjaren van zijn praktijk kreeg hij weinig verwijzingen vanwege zijn bedenkelijke reputatie in verband met zijn theorieën over het belang van de seksualiteit bij de genese van psychische aandoeningen. Freud heeft zich vele jaren zorgen gemaakt over zijn financiële situatie, omdat hij kostwinner was van een groot gezin. De titel van universiteitsprofessor zou meer zekerheid kunnen bieden, temeer omdat hij dan hogere tarieven in rekening kon brengen. Hij bleef evenwel lang ‘Privatdozent’ en werd steeds gepasseerd bij universitaire benoemingen vanwege het antisemitisme in Wenen (Gay, 1988; Jones, 1961). Na de felbegeerde promotie tot buitengewoon hoogleraar nam zijn naamsbekendheid toe en kwamen er ook meer buitenlandse en vermogende patiënten over de vloer. Volgens Stroeken (1985) rekende Freud hoge tarieven aan, maar kon hij ook genereus zijn. Toen zijn agenda nog lege plekken vertoonde, behandelde hij soms patiënten gratis. Daar stopte hij echter mee, omdat hij het geld nodig had en deze patiënten soms langer in therapie bleven dan nodig was. Een analyse bij Freud was beduidend intensiever dan vandaag de dag gebruikelijk – zesmaal per week – maar duurde veel korter, doorgaans slechts enkele maanden. We kunnen het ons nu niet meer voorstellen, maar veel patiënten van Freud waren bekenden of familieleden van zijn pupillen. Toppunt is wellicht dat zijn dochter Anna vier jaar door hem geanalyseerd werd, maar daar maalde destijds niemand om.

In de zomerperiode nam de hardwerkende Freud drie maanden verlof. De zomermaanden waren zeer warm in Wenen en hij kon een langere rustperiode goed gebruiken om te recupereren. Later werkte hij in de vakantieperiode ook aan zijn boeken of ontving hij buitenlandse gasten.

De 'Wolvenman', een Russische aristocraat die tweemaal in analyse was bij Freud, ervoer in de behandelruimte van Freud een gevoel van gewijde rust en vrede. Voor hem was dit geen praktijkruimte van een arts, maar de studeerkamer van een archeoloog (Gay, 1988). In deze ruimte bevinden zich nu vitrines met informatie over de psychoanalytische behandelingsmethode. Aan de wand hangt een grote afbeelding van de beroemde divan die Freud omstreeks 1890 cadeau kreeg van een dankbare patiënte (Gay, 1988). Op de foto bevindt de divan zich aan de linkerkant van de behandelkamer, maar eerder stond hij tegen de andere muur. Vanwege Freuds toenemende rechtszijdige doofheid werd hij in 1934 verplaatst, zodat hij nu met het linkeroor kon luisteren. Boven de divan hing een groot wandtapijt en aan de wanden van de spreekkamer hingen schilderijen, waaronder de bekende lithografie van de publieke demonstratieles van Charcot met een hysterische patiënte. Op tafeltjes en in de boekenkasten waren destijds talloze antieke voorwerpen uitgesteld. Er is vaak gewezen op de overeenkomst tussen de archeologie en de psychoanalyse: Freud vergeleek het blootleggen van de verschillende lagen van de psyche met archeologisch opgravingswerk (Gay, 1988). De omvang van zijn collectie archeologische vondsten uit Egypte, Griekenland en Italië wordt op ruim drieduizend voorwerpen geschat; allemaal verhuisden ze in 1938 naar Londen. Tachtig keerden in 1971 terug naar Wenen ter gelegenheid van de opening van het museum. In de behandelkamer is nog steeds een onopvallende deur waarlangs de patiënt deze ruimte kon verlaten zonder in contact te komen met patiënten in de wachtkamer. Deze doorgang is bijzonder, omdat zich hier ook een kleine verzorgingsruimte bevindt waar Anna haar vader verpleegde toen in 1923 kaakkanker bij hem werd vastgesteld en een kaakprothese voor veel pijn en ongemak zorgde.

Studeerkamer

Vanaf de divan kon de patiënt door de openstaande dubbele deur in Freuds heiligdom kijken, zijn studeerkamer. Daar ontving hij een patiënt ook voor het intakegesprek. Wie de studeerkamer betrad, kwam terecht in een tempel of museum (Gay, 1988). De kamer was volgestouwd met beeldjes en voorwerpen uit de oudheid in vitrines, op tafeltjes en op de schrijftafel. Zijn bibliotheek telde ongeveer 4500 boeken: vakliteratuur en zeer veel literaire en archeologische werken. Er hingen portretfoto's van twee vrouwen die Freud na aan het hart lagen: Lou Andrea-Salomé en prinses Marie Bonaparte. Aan het raam dat uitkijkt op de binnenplaats hangt anno 2023 nog steeds een kleine decoratieve spiegel. Op zich een vreemd voorwerp in deze kamer, maar Freud gebruikte deze spiegel om zijn mondprothese

te controleren vooraleer terug te keren naar de behandelkamer voor de volgende patiënt (Werner, 2002). In deze kamer schreef Freud zijn talrijke boeken en artikelen en handelde er ook zijn correspondentie af. Het aantal brieven dat hij in zijn leven schreef is fenomenaal en wordt geschat op twintig- à dertigduizend. Ze zijn niet alleen van belang om de ontwikkeling van zijn theoretisch denken te volgen, maar ze worden ook alom geroemd om hun literaire waarde. Freud correspondeerde met bekende mensen, zoals Albert Einstein, Stefan Zweig en Thomas Mann. Ook deze ruimte bevat nu vitrines met informatie over onder andere de vrouwelijke seksualiteit, narcisme en zijn sociologische cultuurkritiek.

Praktijkruimte Anna Freud

Het laatste deel van het museum is gewijd aan de behandelpraktijk van Anna Freud, die hier in 1923 een psychoanalytische praktijk startte. Haar appartement heeft drie kamers. In een van de ruimtes, vermoedelijk de wachtkamer, wordt nu een film over Freud vertoond. Het tweede vertrek was haar slaapkamer; de derde kamer de behandel- en studeerkamer waar ze kinderen en volwassenen behandelde. In deze kamer bevond zich een divan met daarboven een iconische ets van Freud op zijn zeventigste verjaardag. Vandaag staat er in deze kamer een Weense kachel en een vitrine met informatie over Anna en haar boezemvriendin en levenspartner Dorothy Burlingham. Deze welgestelde Amerikaanse was in psychoanalyse bij Freud en leefde met haar vier kinderen in een appartement boven de familie Freud. Haar kinderen werden geanalyseerd door Anna en ze werd zelf ook psychoanalytica. Anna Freud was van 1915 tot 1920 leerkracht en wilde geneeskunde studeren om psychoanalytica te kunnen worden. Freud ontraadde haar dit en in 1918 ging ze in analyse bij haar vader, zodat ze lekenanalytica kon worden. In 1922 trad ze toe tot de Weense Psychoanalytische Vereniging. Freud was bijzonder gesteld op haar, maar haar hechte vriendschappen met vrouwen baarden hem zorgen. Hij betreurde vaak dat ze geen affectieve relatie met een man aanknoopte. Toch was Freud hier zeer dubbelhartig in, want hij wilde zijn jongste dochter ook niet uit handen geven. Volgens Gay (1988) stond het vadercomplex van Anna een intieme verhouding met een man in de weg, omdat niemand opgewassen was tegen de geïdealiseerde vaderfiguur. Anna was op elk gebied zijn steun en toeverlaat: ze was zijn secretaresse, vertrouweling, collega, verpleegster en ze vergezelde hem op wetenschappelijke congressen waar ze hem ook verving toen hij te ziek was (Gay, 1988).

Slotbeschouwing

Als men zich vooraf wat documenteert, is een bezoek aan het Weense Sigmund Freud Museum beslist de moeite waard. Men weet dan dat de iconische divan niet in Wenen te

vinden is en dat de kale ruimtes een weloverwogen keuze zijn van de museumdirectie. Ze opnieuw inrichten als destijds zou een twijfelachtige vorm van 're-enactment' betekenen. Nu wordt de geïnformeerde bezoeker bevangen door een gevoel van triestheid en onbehaaglijkheid omdat de associaties met verbanning, antisemitisme, deportatie en menselijke wreedheid niet te vermijden zijn. Die opgedane ervaringen kan je bij een Weense koffie bespreken met een reisgezel in de knusse cafetaria of het onbehaaglijk gevoel verdrijven met de aanschaf van een interessant boek over het museum of de psychoanalyse. Zelf liet ik mij verleiden tot drie aankopen in de museumshop die bij thuiskomst een prettige herinnering aan het museum opleverden: het bijzondere fotoboek van Engelman (2016), een lijvig en rijk geïllustreerd boek over de geschiedenis en de (artistieke) activiteiten van het Sigmund Freud Museum (Pessler & Finzi, 2020) en een impulsaankoop: een brillendoos met de beeltenis van Freud.

Literatuur

- Engelman, E. (2016). *Sigmund Freud: Berggasse 19, Vienna* (5th ed.). Christian Brandstätter Verlag.
- Gay, P. (1988). *Sigmund Freud: zijn leven en werk*. Tirion.
- Jones, E. (1961). *The life and work of Sigmund Freud*. Penguin Books.
- May, U. (2020). Sigmund Freud's medical practice in the years 1910-1920. In M. Pessler & D. Finzi (Eds.), *Freud, Berggasse 19: The origin of psychoanalysis* (pp. 209-217). Hatje Cantz Verlag.
- Pessler, M. (2020). The origin of psychoanalysis. In M. Pessler & D. Finzi (Eds.), *Freud, Berggasse 19: The origin of psychoanalysis* (pp. 11-16). Hatje Cantz Verlag.
- Pessler, M., & Finzi, D. (Eds.). (2020). *Freud, Berggasse 19: The origin of psychoanalysis*. Hatje Cantz Verlag.
- Raggam-Blesch, M., & Uhl, H. (2020). Berggasse 19 after the Anschluss: Prosecution and exile, group apartments and deportation. In M. Pessler & D. Finzi (Eds.), *Freud, Berggasse 19: The origin of psychoanalysis* (pp. 305-312). Hatje Cantz Verlag.
- Stroeken, H. (1985). *Freud en zijn patiënten*. Te Elfder Ure.
- Werner, A. (2002). Edmund Engelman: Photographer of Sigmund Freud's home and offices. *International Journal of Psychoanalysis*, 83(2), 445-451. <https://doi.org/10.1516/kbkw-07uu-wpek-anm8>

Personalia

Johan Vereycken is doctor in de psychologie, psychoanalytisch psychotherapeut en neuropsycholoog. Hij is sinds 2004 hoofdredacteur van het *Tijdschrift Klinische Psychologie* en is werkzaam in een privépraktijk te Antwerpen en Mechelen.

E-mail: johan.vereycken@hotmail.com

Verantwoording

Geen strijdige belangen meegedeeld